

YU ISSN—0352—5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XXXII/1

НОВИ САД
1989

IZ RELIKTNE LEKSIKE
PRASLOVENSKOG POREKLA U SRPSKOHRVATSKIM
DIJALEKTIMA (III)

WIESŁAW BORYŚ I JASNA VLAJIĆ-POPOVIĆ

11. štok. *kùtati* „kriti, sakrivati“

Ovaj glagol zasluđuje pažnju zato što nije ušao u odgovarajući članak moskovskog etimološkog rečnika slovenskih jezika (ЭССЯ 12, 69—70, s. v. **kotati*), iako je dobro potvrđen u izvorima koje ovaj rečnik koristi. Ovaj glagol nije protumačen ni u Skokovom rečniku, mađa se u njemu na dva mesta pominje u obliku *skutati* (više o tome vidi u napomeni 1).

Glagol *kùtati* „kriti, sakrivati“, *kùtati se* „kriti se, sakrivati se“ RSANU be-
leži kao pokrajinski, navodeći potvrde sa terena istočne Srbije (severnotimočki dija-
lekat, Sokobanja, Niš, Piroć, Paraćin, Tupižnica) i iz tekstova nekih srpskih pisaca
(npr. Isidore Sekulić). Ovome se mogu dodati i brojne potvrde iz novijih dijalekat-
skih izvora: *kùtam (se)* „kriti (se)“ (Lužnica, Ćirić SDZb XXIX 143); *kùta (se)* „krije
(se)“, *kutánje* „skrivanje“ (Crna Reka, Marković SDZb XXXII 351); *kùtam (se)*
„kriti (se)“, *kutánje* „sakrivanje“, *kutáška* „dečja igra (jedni se sakrivaju, a drugi
ih traže)“ (Piroć, Živković 73); *kùtat* „kriti“ (Svinica u rumunskom Banatu, Tomić
SDZb XXX 163).

Dobro je posvedočen i oblik sa prefiksom *s(a)-*. Glagol *skùtati*, *-tâm* zabele-
žio je još Vuk Karadžić (bez ubicacije), upućujući na *sakriti*. Vukova potvrda ušla
je i u druge rečnike, uključujući Skokov.¹

Prefigurirani oblik poznat je, kao i simplex, u istočnim govorima, npr. *skùtam*
„sakrijem“ (Lužnica, Ćirić SDZb XXIX 25), *skùta* „sakrije“ (Bućum i Beli Potok,
Bogdanović, SDZb XXV 94), *sakuta* „sakrije“, *skùta se* „sakrije se“, *skùtan* „skro-
vit, sakriven“ (Crna Reka, Marković SDZb XXXII 436, 443), *skùtam* „sakrijem“
(Piroć, Živković 145), *skùtat* „sakriti, skriti“, *skùtan* „skriven“ (Svinica, Tomić
SDZb XXX 217), *skutati* „skloniti, sakriti“ (Leskovac, RJAZU). Ovako prefigurirani
glagol datira još iz starosrpskog jezika, iz XIII veka, kako svedoče potvrde kod
Stefana Prvovenčanog: *s(b)kutati* „pokriti, zaviti“.² Zanimljivo je da se ovo zna-
čenje očuvalo i do dan danas u dijalekatskom glagolu sa deminutivnim sufiksom
-k-: *kùtkati* „dobro umotavati, uvijati u pokrivače, pokrivati zavlačeći pokrivač
sa svih strana, ututkavati, ušuškavati“ (Leskovac, RSANU): „stavljati na skriveno
mesto, kriti, sakrivati“ (Levač, RSANU), upor. *kùtkam* „uvijam, zavijam; mamim,
uterujem“, *ukùtkam* „uvijem, zavijem“ (Leskovac, Mitrović 162, 343), *ukutkati*
„sve lepo složiti, smestiti, sadenuti“ (Vranje, građa RSANU).

¹ Kod Skoka se ovaj glagol samo uzgred pominie: s. v. *kuća* (ER II 221) stoji „glagol [kō-
tati] u hrv.-srp. samo s prefiksom *s-* *skùtati*, *-am* ‘verbergen’“. Još jednom se samo pominje s. v.
skùt (ER III, 275) „Glagol *skutati* < stoslav. *svkōtati* ‘verbergen’, *kutati* nije denominal odatle. . .“

— Ovaj poslednji oblik nije srpskohrvatski pa nije jasno kako se našao na ovom mestu.
² „Život Sv. Simeona“, prema Đ. Daničiću, *Rječnik iz književnih starina srpskih* III, Beo-
grad 1864, 119 i RJAZU.

12. štok *skļtam* (se) „pribijam (se), privijam (se)”
kūtkati se „biti se, tući se”

Ovaj glagol beleže dva novija dijalekatska rečnika iz istočne Srbije, iz Pirot a i iz Lužnice: *skļtam*, nesvrš. „privijati, pritezati, priljubljavati (odeću uza se)” *skļtam se* „pribijati se, priljubljavati se uz nekoga ili nešto”, *skļnem*, svrš. „pritegnuti, priviti (odeću uza se)” — „Skļni se da ne ozēbneš” (Pirót, Živković 144). Zatim *skļtam se* „pribijati se, priljubljavati se uz nekoga ili nešto”, *skļnem* „obuhvatiti rukama nešto ili nekoga, sakupiti nešto rukama, priviti na grudi” (Lužnica, Čirić SDZb XXIX 156). Stiče se utisak da Lj. Čirić, autor monografije govora Lužnice, črži da je glagol *skļtam se* istog porekla kao i *skūtam* „sakrijem”: „Glagol *skļtam (se)* znači prigrlim, priljubim se; sličan njemu ali ne istog značenja je *skūtam* „sakrijem”. Vidimo da su *l* i *u* u opozitnom odnosu i sa diferencijalnom semantičkom funkcijom.” (Čirić, SDZb XXIX 25, beleška). Međutim, kako znamo da je *-u-* u glagolu *s-kūtam* refleks ranijeg **ϕ* ili **u*,⁵ dolazimo do zaključka da ova dva glagola samo slučajno liče jedan na drugi. Uzgred, nije jasno zašto Čirić u uvodnom delu monografije glagol *skļtam (se)* prevodi kao svršeni glagol, dok u rečniku navodi nesvršene ekvivalente.

Ovo kolebanje kao da nam i pomaže da dođemo do zaključka da je glagol *s-kļtam*, inače očito prefigurani glagol, zbog toga što se vremenom izgubio neprefigurani oblik **kļtam* koji je bio nesvršen, i sam izgubio svoje mesto svršenog oblika u nekadašnjoj opoziciji nesvršen : svršen (**kļtam* : *s-kļtam*). Kada je oblik *s-kļtam* postao nesvršen, opozicija je ponovo uspostavljena pojavom oblika *skļnem* sa prezentskim nazalnim infiksom.

Značajno je i to da oba dijalekatska izvora beleže i oblike sa prefiksom *raz-*: *raskļtam*, nesvrš. „razmicati, razgrtati” i *raskļnem*, svrš. „razgrnuti, otkriti, razmaknuti” (Pirót, Živković 136), te *raskļtam* „razmicati, otkrivati” (Lužnica, Čirić SDZb XXIX 154).

Glagol *skļtam (se)* ima brojne ekvivalente u gotovo svim slovenskim jezicima: mak. dij. *sā kl̥t̥'a*, *sā kl̥t̥iš*, *sā kl̥t̥nuvam*, iter. „njihati se, kretati se”,⁶ ukr. dij. *ковіудіти* „udarati, lupati, kucati; udarati se, kucati se”, *ковіудітися* „tucati se šarenim uskršnjim jajima”, rus. dij. *колудіть* „njihati, ljuljati; drmati, klatiti; hramati”, takođe i „govoriti, razgovarati; lupetati”; polj. dij. *kieltać* (: *kieltać*, *giełdać*) „seći, rezati tupim oruđem (npr. nožem)”, „mleti”, „kretati, vrteti, mešati”, *kieltać się* „njihati se, ljuljati se”.

Na osnovu severnoslovenskih i makedonskih oblika rekonstruiše se psl. **kļtati* (**k̥l̥tati*).⁷ Uvid u postojeće rečnike pokazuje da srpskohrvatska reč nije dosada uvedena u etimološku literaturu. Sławski je (loc. cit.) rekonstruisao prvobitno značenje kao „ljuljati, njihati”. Dosada je u etimološkoj literaturi ovaj glagol tumačen u vezi sa psl. **koltiti* (> sh. *kl̥titi*), sa apofonijom, ili kao onomatopejski glagol.⁸

⁵ Više o tome vidi u ovom članku, prilog br. 11.

⁶ M. Małecki, *Dwie gwary macedońskie, Suche i Wysoka w Soluńskim*, II. Słownik, Kraków 1934, 51.

⁷ Cf. Berneker SEW I 660, Sławski SEJP II 147, ЭССРЯ 13, 190—191. U ovom poslednjem rečniku s.v. **k̥l̥tati* navode se i rus. dij. *колудіть* „gutati”, ukr. *ковіудіти* „gutati”, dij. „žedno sisati”, brus. *каўіудіць* „gutati”. Izgleda da su u pravu autori ukrajinskog etimološkog rečnika kad ove reči izvode od **kļtati* koje smatraju varijantom psl. **gļtati* „gutati”, cf. ESUM II 486.

⁸ Vidi pregled literature kod Slavskog i u ЭССРЯ; na onomatopejskom poreklu naročito je insistirao F. Kopečný, cf. Jeszcze w sprawie polskiego *kieltać*, *Język Polski* XLI, Kraków 1961, 63—64.

Međutim, u slovenskom materijalu dobro je posvedočeno i značenje „biti, sabijati“ koje dozvoljava drugačije etimološko objašnjenje, cf. naročito ukr. „tući, udarati“, sh. dij. „pribijati se“ i značenja istočnoslovenskog derivata **kəltum* : rus. *копийн* „bolest kose koja se slepljuje u nerazmršive pramenove“, rus. dij. „gužva zamršenih niti“, „varalica, prevarant“, ukr. *ковийн* „bolest kose Plica polonica; uopšte slepljeni pramenovi kose“, ukr. dij. „zamršene niti“, brus. *каўийн* „bolest kose Plica polonica“, češ. dij. *koltún* „slepljena kosa“, polj. *koltun* „bolest kose Plica polonica“. ⁹ Ovamo bismo probrojali i kašup. *kālcęc sa* „zbijati se (o zapuštenoj kosi i grivi)“, *kālt* „koltun, bolest ljudi i konja kod koje se kosa odnosno griva slepljuje u pramenove“. ¹⁰

Na osnovu realno posvedočenog značenja „sabijati, biti“ (ovakvo značenje potkrepljuju i srpskohrvatske činjenice), mogli bismo da prihvatimo (sa izvesnom korekcijom) etimologiju K. Liukonena koji psl. **kəltati* „udarati, tući“ smatra derivatom od participa **kəlt* glagola (inače iščezlog u prasllovenskom jeziku) istovetnog sa lit. *kūlti* „tući; udarati, biti“. ¹¹

Nama se čini da psl. **kəltati* (**kłtati*) može da se objasni kao intenzivni glagol sa formantom *-*taje*- : *-*tje*-¹² kojim je proširen neočuvani psl. glagol sa osnovom **kūl*- (= lit. *kūlti*) „biti, tući“.

U srpskohrvatskom refleksu glagola **kəltati* (**kłtati*) vidi se značenje „sabijati“ na koje ukazuju oblici *ras-kłtam* „razmicati, otkrivati“ i *s-kłtam se* „pribijati se, priljubljavati se“. Ovde moramo skrenuti pažnju i na trag značenja „biti, tući“ u dijalekatskom glagolu sa deminutivnim sufiksom -*k*- : *kūtkati* „biti se, tući se“ (Vranje, RSANU), koji je očito izveden od **kūtati* < **kłtati*.

Na osnovu svega iznesenog može se zaključiti da su sh. dij. oblici *ras-kłtam*, *s-kłtam* i *kūtkati* ostaci prasllovenskog glagola koji je na južnoslovenskom terenu zabeležen samo još u arhaičnom makedonskom govoru u blizini Soluna, a koji je inače poznat jednom delu severnih Slovena. Izgleda da se u srpskohrvatskim govorima očuvalo starije značenje glagola, dok je u ostalim jezicima, uključujući tu i makedonski, preovladalo ono „njihati (se), kretati (se)“. Po svoj prilici, ovaj glagol se na osnovu postojećih potvrda može rekonstruisati u obliku **kəltati se*.

13. Štok. *kəčit se* „zamrsiti se“

U govoru Svinice (rumunski Banat, leva obala Dunava) zabeležen je glagol *kəč'it se* „zamrsiti se“ i njegovi prefiksadni likovi *okəč'it se* „uhvatiti se u koštac, zamrsiti se“ *okəč'ena* „zamršena, čupava“, *otkəč'it* i *raskəč'it* „odmrsiti“ (Svinica, Tomić SDZb XXX 154, 184, 188, 207). Prilikom tumačenja navedenih oblika treba imati u vidu da je odlika ovog govora prelaz -*č*- > -*al*-.

Navedenim glagolskim oblicima mogli bismo dodati i primer iz starosrpske krmčije: *сѣ-кльчийи*, -*кльчж* „crispare (o kosi)“. ¹³

⁹ ЭССЯ 13, 191.

¹⁰ H. Popovska-Taborska, Cassubiana w Słowniku etymologicznym języka polskiego Franciszka Sławskiego, *Język Polski* LXVI, Kraków 1986, 193.

¹¹ К. Лиукконен, *Восточнославянские ошлалольные существительные на -м-, I. Существительные на *-мь/*-ма/*-мо*, Хельсинки 1987, 75—76.

¹² Više o takvim glagolima vidi kod F. Sławski, *Zarys słowotwórstwa praslłowiańskiego*, SP I 52—53.

¹³ F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862—1865, 927—928.

Semantika štok. *kəlčit se*, stsrp. *сѣ-кѣлчиии* ukazuje na to da ovaj glagol nije etimološki identičan ni sa jednim od njegovih brojnih homonima koje donosi RSANU: 1) *kučiti*¹ „dosegnuti, dotaknuti“, *kúčiti*² „dosezati; vući, uzimati“¹⁴ 2) *kučiti*² = *kucati*¹⁵, 3) *kúčiti*¹ „kriviti, savijati; stiskati, grčiti“,¹⁶ 4) *kúčiti*³ (*se*) = *kuciti se* (derivat od *kuca*, *kuće*).

Razmatrani glagol fonetski je identičan i semantički blizak sa strus. *кѣлчиии на себѣ голѣ* „zaduživati se, gomilati dugove“, rus. dij. *кѣлчииѣ* „pretvarati u pramenove; kidati na komade“, *кѣлчииѣ* „tući, udarati; tegliti, vući“, *кѣлчииѣся* „tući se“, brus. *кѣлчииѣ* „mrsiti, dovesti u nered“. Ovom nizu možemo dodati i ukr. dij. *склочиіиися* „uklobučiti se“.¹⁷

Na osnovu navedenih istočnoslovenskih reči (nedostaje samo ukrajinski primer) i slovenačkog *kólčiti se* „sich elend fortbehelfen“ (Pleteršnik),¹⁸ u moskovskom etimološkom rečniku rekonstruiše se psl. glagol **kľčiti (se)*.¹⁹ Taj praslovenski glagol, kao derivat imenice **kľkь* (= sh. *kuk*),²⁰ verovatno je imao značenje „pretvarati u pramenove, kidati na komade, mrsiti, zaplitati“.

Za srpskohrvatsku etimologiju ove potvrde su važne jer predstavljaju bitnu dopunu odrednici *kućine* u Skokovom rečniku (ER II 220) u kojoj nema primera nijednog glagola izvedenog iz ove imenice.

Dakle, svinički glagol *kəlč'tt se* predstavlja relikat praslovenske reči, poznate tj. zabeležene još u starosrpskom. Izložena građa ukazuje na to da je refleks psl. **kľčiti (se)* postojao i u istočnom delu južnoslovenskog terena. Na srpskohrvatskom području on se do danas očuvao u vidu perifernog relikta na krajnjem istoku. Time srpskohrvatske potvrde dopunjavaju podatke o rasprostranjenosti jednog starog glagola, odnosno proširuju još jednu praslovensku izoleksu.

14. štok. **lad* „red, poredak“

Na slovenskom jugu ova imenica potvrđena je, koliko nam je poznato, samo kod Galipoljskih Srba, a zabeležio ju je i pravilno objasnio Pavle Ivić.²¹ Na ovo vredi skrenuti pažnju jer se radi o jednom od zanimljivih arhaizama u srpskohrvatskoj dijalekatskoj leksici koji dosada nije našao svoje mesto u novijoj etimološkoj literaturi²² iako je Ivićev rad objavljen još 1957. godine. Uzrok ovome verovatno leži u činjenici da etimolozi obično ne čitaju dijalektološku literaturu. Zanimljivo

¹⁴ Cf. ЭССЯ 13, 81 s. v. **kučiti (se)*.

¹⁵ Cf. ЭССЯ 13, 183 s. v. **kьcати/*kьlčати*.

¹⁶ Cf. ЭССЯ 13, 184 s. v. **kьlčати*.

¹⁷ E. Želechowski, *Ruthenisch-deutsches Wörterbuch* II, Lemberg 1886, 874; cf. i ESUM II 464 s. v. *кѣлч*.

¹⁸ Ovog primera nema kod Bezlaja (ESSJ II 55 s. v. *kolčaj* gde su navedene srodne reči), pa možemo pomišljati i na mogućnost da se tu zapravo radi o reči drugog porekla.

¹⁹ ЭССЯ 10, 78.

²⁰ Osim književnog oblika *kuk*, cf. *kućina*, dij. *klčina* (Pirot, Živković 67).

²¹ O govoru Galipoljskih Srba, P. Ivić, SDZb XII, Beograd 1957, 360. Govor Galipoljskih Srba je svojevrsan lingvistički živi fosil jezika okoline Jagodine (Svetozareva) odakle su se oni, verovatno u XVI veku, iselili u okolinu Galipolja (evropska Turska) odakle su opet, nakon više vekova izolacije od matičnog jezika, posle I svetskog rata vraćeni u domovinu tj. naseljeni u Pehčevu (Makedonija) gde njihov jezik, inače zastupljen kod sve manjeg broja govornika, rapidno izumire pod uticajem makedonskog i književnog srpskohrvatskog. U osnovi, to je „jedan naš stari dijalekat blizak kosovsko-resavskom, ali ipak ne istovetan sa njim“ (Ivić, op. cit. 9).

²² ЭССЯ 14, 12; Sławski SEJP IV 416—417 s. v. *lad* niti 423—424 s. v. *ladzić*; BER III 272—273 itd.

je da ova reč nije ušla ni u RSANU mada on donosi pojedine reči iz Ivićeve monografije (npr. *kùprica*).

Ova imenica nije zabeležena samostalno, već jedino u izrazima: *Nije na samo svojôm ládu* „Nije pri čistoj svesti“ ili *Nije na svojôm ládu* „sulud je, blesav je“. ²³ Prema Iviću, „fonetski lik i značenje ovog *lad* upućivali bi na poređenje sa ruskim *лаг* ‚Übereinstimmung‘, češkim *lad* ‚Ordnung, Übereinstimmung‘ i poljskim *lad* ‚Ordnung‘.“ ²⁴ Na ovo se nadovezuje i primedba u belešci na str. 429. da je ova imenica značajan arhaizam koji inače nije svojstven južnoslovenskom terenu.

O arhaičnosti ove imenice u govoru Galipoljskih Srba govori i to što se ona očuvala samo u frazama i to jedino u lokativu jednine *na ládu* (nom. sg. bi u ovom govoru glasio **lat*, kako i stoji u indeksu Ivićevog rada). Pretpostavljamo da je ona značila, najverovatnije, „red, poredak, sklad“ ili slično.

Nema sumnje da je sh. dij. *lad* refleks psl. **ladъ* „harmonični, skladni odnos među stvarima, poredak“ (u istočnoslovenskim jezicima takođe „saglasnost; dogovor, sporazum“), pri čemu je ova reč smatrana severnoslovenskom. ²⁵ Tvrdnju o slaganju sh. dij. *lad* sa severnoslovenskim ekvivalentima možemo potkrepiti i jednom naizgled sitnom, ali zapravo bitnom činjenicom, identičnošću akcenta. Sh. dij. loc. sg. *ládu* ukazuje na to da je ovaj oblik prvobitno imao akcentat **ladü* ili **ládü* (kod Galipoljskih Srba kratkosilazni akcentat povlači se sa poslednjeg na preposlednji slog gde se, nezavisno od dužine ovog sloga, javlja dugouzlazni akcentat, dakle dešava se da **ladü* ili **ládü* > *ládu*). Upravo takvo mesto akcenta postoji u ruskom jeziku: loc. sg. в *лагý*, prema tome, sh. dij. *ladu* = rus. *лагý*. Ovo govori u prilog tome da su i sh. i ruska imenica pripadale istom akcentatskom tipu sa promenljivim akcentom u paradigmi.

Na osnovu iznesenog materijala možemo da zaključimo da je sh. dij. imenica *lad*, zabeležena kod Galipoljskih Srba, jedini poznati relikv psl. **ladъ* ne samo na srpskohrvatskom, već i na čitavom južnoslovenskom terenu. ²⁶

Na ovom mestu nema potrebe da se upuštamo u pitanje etimologije psl. imenice **ladъ* i njene porodice reči pošto se pregled dosadašnjih tumačenja može naći u literaturi. ²⁷

Ovom prilikom ne bismo ulazili ni u pitanje eventualne genetske veze između, s jedne strane imenice **lad* „red, poredak“ i, s druge strane, sh. *lada* „supruga, žena“ i njoj verovatno srodnog glagola *ládati* „pevati prigodne pesme sa pripevom ‚lado‘, obično o Đurđevdanu (o devojkama okićenim vencima koje idu od kuće do kuće)“ o čemu iscrpan pregled, mada bez konačnog zaključka, pored Skoka, daje i Bezljaj. ²⁸

Za nas bi bilo bitno samo da ukažemo na to da je pridev *ladak* „blag, lak“, inače hapax u RSANU, neprecizno tj. nepotpuno prenet sa originala, što je zavelo i autore moskovskog etimološkog rečnika koji su na osnovu ovog i ruskog dijalekatskog prideva *лагкий* „dobar, valjan“ rekonstruisali psl. pridev **ladъкъ* „mekan, lagan“. ²⁹ Nepouzdanost definicije kao i nedovoljna preciznost tj. informa-

²³ Ivić, op. cit. 208, 360.

²⁴ Ivić, op. cit. 360.

²⁵ Ślawski SEJP IV 417.

²⁶ Naravno, imamo u vidu narodne govore i činjenicu da je muzički termin *лаг* „sistem organizacije tonova u muzici po visini“ u bugarskom jeziku pozajmljenica iz ruskog (BER III 272).

²⁷ Ślawski SEJP IV 416–417 s.v. *lad*, 418 s.v. *lady*, 424 s.v. *ladzić* kao i BER III 272–273.

²⁸ Skok ER II 258 s.v. *láda*, Bezljaj ESSJ II 118, s.v. *lada* II, dok BER (III 273–274) bez rezerve uspostavlja ovu vezu.

²⁹ ЭССР 14, 12.

tivnost konteksta u kome se javlja srpskohrvatski pridev,³⁰ navode nas na veliku obazrivost u definisanju njegovog značenja, pri čemu bismo mi onom koje daje RSANU prepostavili ideju, zasnovanu pre svega na delu originalnih stihova „... *sladak, ladak / gamzi, ramzi*...“ da je tu po sredi samo preoblikovanje reči radi rime, a da bi se izbeglo ponavljanje istih oblika, te da se iza *ladak* krije samo još jedno *sladak*.³¹

Posle svega mi smo ipak skloni da verujemo da se u slučaju opisanih prideva *ladak* i *lágkuš* radi samo o slučajnoj podudarnosti sh. i ruske reči jer nema dovoljno osnova za pribrajanje sh. *ladak* rekonstruisanom psl. pridevu **ladъkъ*, dok ruski primer daje dovoljno osnova toj rekonstrukciji. Sa druge strane, desilo se da sh. imenica **lad*, pouzdano potvrđena i zasigurno vezana za porodicu psl. **ladъ* nije našla svoje mesto u odgovarajućoj odrednici (ЭССЯ 14, 10—12).

15. štok. *lûg* „vrsta opruge“

U RSANU postoje tri odrednice koje glase *lug* i to: *lûg*¹ „šuma sa niskim drvećem i žbunjem, šumarak, gaj; močvara, rit“, *lug*² „pepeo; lužina“, *lûg*³ pokr. „vrsta opruge, obično deo kljuse za hvatanje divljači“, tačnije „Lug je šušta (opru-ga) u vidu oštrog ugla, čiji se krajevi teško sastavljaju, te imaju jaku otpornu snagu, da jako škljocnu kad se opuste“ (sve potvrde su iz Crne Gore, iz tri izvora).

Prva dva homonima su opštepoznati i obrađeni u literaturi: *lûg*¹ < psl. **lǫgъ* i *lug*² < psl. **lugъ*.³² Nas ovde zanima treći homonim, „vrsta opruge“ koji je u srpskohrvatskom samostalna reč, mada u srodstvu (na nivou praslavenske etimologije, doduše) sa *lûg*¹, što dosad u etimološkoj literaturi nije bilo zapaženo.

Semantika crnogorskog *lûg* „vrsta opruge...“ ukazuje na srodstvo ove reči sa polj. dij. *lęg*, -*gu* „zakrivljeni deo rude ralice“, na *lęgu* „krivo“,³³ koji se izvode od psl. **lǫgъ*. U slučaju mak. dij. *lŕŕk*, (sa članom) *lŕngó*, pl. *lŕnguvi* 1) „krivo drvo u obliku luka“, 2) „pribor u vidu luka koji služi „za obradu pamuka“ (selo Suho) i *lŕnk*, *lŕŕkót*, pl. *lŕŕkuvi* „isto“ (selo Visoko)³⁴ radi se o kontinuantama psl.

³⁰ Sledeći trag primera u RSANU koji glasi: Ладка ти є материна рана. Сладка ти є материна кана, ни є слана, као туђа рана—установили смо да је он само део објашњења тј. илустрација уз објашњење („разјасницу“) prideва *ladak* „blag, bez prekorke“ kojim Đorđe Marković Koder tumači jedan stih svog idilično-elegičnog speva iz sveta ptica *Romoranka. San matere srbske*, Novi Sad 1862, str. 69 odnosno 10:

Кад ја снимим бубицу у зору,
Па крстуљам у усти и сматрам,
Како јој є живот сладак, ладак,
Гамзи, рамзи, жабицу голица.

Napominjemo da ovaj drugi primer, zapravo osnovni u navedenom delu, u RSANU nije citiran, čime se uvid u semantiku ove reči, mada ne bitno, ipak smanjuje. Ako imamo u vidu da je ovaj pesnik koga mnogi uvršćuju u krug romantičara „gradeći riječi, potvrdio da je sljedbenik uobičajenog odnosa prema jeziku unutar ezoteričnih pokreta... služi [se] slovnim formulama, premještanjem ili zamjenjivanjem slogova, insistira na slovima kao simbolima“ odnosno, njegove „nove riječi su često nemotivisane, teško prozirne, a bez autorovih razjašnjenja mnoge se ne mogu razumjeti“ (Dušan Ivanić, *Sanarica Đorđa Markovića Koder*a, pogovor fototipskom izdanju, Beograd 1986, str. IX, XV).

³¹ Poređenja radi podsećamo na basnu u kojoj lisica koja deli sa vukom pile, da bi mu dala što manje, a da to izgleda što više, kaže: „Evo tebi *glava, vava, šija, vija, noge, mnoge*...“

³² Cf. Skok ER II 326—327.

³³ Sławski SEJP V 110 s.v. *lęg* 2.

³⁴ M. Matecki, *Dwie gwary macedońskie, Suche i Wysoka w Soluńskiem*, II. Słownik, Kraków 1934, 61.

**lǫkъ*, dakle, i pored velike sličnosti oblika, semantičke bliskosti i relativno male geografske udaljenosti, crnogorska i makedonske reči predstavljaju reflekske različitih praslovenskih osnova.

U slovenskim jezicima potvrđene su mnoge reči koje nastavljaju psl. **lǫgъ*, i to pretežno kao topografski apelativi i, naravno, toponimi, npr. sh. *lǫg*¹ „šuma sa niskim drvećem i žbunjem, šumarak, gaj; močvara, rit“ (uz to i toponimi *Lug, Luštica, Lužani, Zalužani, Priluže*), sln. *lǫg* „gaj, ravničarska, niska šuma“ (kao i, toponimi i mikrotoponimi *Lǫg, Logi, Logar, Prelog, Zalog*), mak. *лаї*, bug. *лѣї, лѣїѣї*, rus. *лѣї*, ukr. *лѣї*, brus. *лѣї*, polj. *łag*, češ. *luh*, slč. *luh*, gluž. *luh*, dluz. *lug* sa sličnim značenjima. Pritom je odlika južnoslovenskih jezika, kako je to istakao N. I. Tolstoj, da u njima preovladava značenje „šuma“ i sl. dok je idući ka severu sve češće ono „livada“ odnosno „močvara, blato“.³⁵

Za ove topografske apelative rekonstruiše se značenje „ulegnuće, udubljenje na površini zemlje“ > „niska, močvarna listopadna šuma, šumovita obala; blato, močvara“.³⁶ Očito je da su ova značenja rezultat specijalizacije opšteg značenja koje se rekonstruiše kao „luk, polukrug, polukružna krivina, duga“ (Sławski ibidem). Ovo je etimološko značenje jer je psl. **lǫgъ* očito derivat glagola **leg-ti* koji inače nije očuvan u slovenskim jezicima (osim u retkim reliktima kao što je polj. dij. kašup. *lęgnoc są* „kriviti se na kiši i suncu; tegliti se, protezati se“ < **legnōti se* ili *lēgłi* „o terenu: niže položen, niži“, rus. *лѣя* „manje udubljenje u zemlji napunjeno vodom, bara; ribnjak, veštačko jezero“.³⁷

Ovo etimološko značenje slabo se očuvalo u slovenskim jezicima. Zato i ističemo značaj činjenice da ono danas postoji na crnogorskom području gde se iz osnovnog značenja „nešto savijeno“ razvilo, a zatim okamenilo, posebno, čak usko specijalizovano, „vrsta opruge...“ dakle, jedna stara reč je očuvana u lovačkoj narodnoj terminologiji.

U svetlosti slovenske građe izgleda da nema sumnje da je psl. **lǫgъ* bila poli-semantička reč. Na celom slovenskom prostoru očuvalo se njeno mlađe, izvedeno značenje u topografskom apelativu, dok se starije značenje „nešto savijeno“ zadržalo izuzetno, koliko je nama poznato, u poljskom kašupskom govoru i u srpsko-hrvatskom štokavskom u Crnoj Gori. Znatna razlika između značenja refleksa psl. **lǫgъ* u srpskohrvatskom dovela je do toga da su se oni razvili u homonime (poli-semantička reč → 2 homonima) *lǫg*¹ i *lǫg*³ (prema RSANU, kao što smo naveli).

16. štok. *lǫkot* „ribarska alatka“

U RSANU zabeležena je, bez ikakvog objašnjenja, sledeća reč: *lǫkot* m. pokr. 1) „veća ribarska alatka koja se sastoji od drške i kovanog gvožđa, zavinutog u obliku udice“ (Bačka, Srem; Vukovar), 2) v. *lukoć* [„krivo drvo, levča kojom se utvrđuju rebra i dno lađe, čamca i sl.; rebra lađe, čamca i sl.“]³⁸

³⁵ Skok ER II 327 s.v. *lug*², Bezljaj ESSJ II 147—8, Sławski SEJP V 79—80, Н. И. Толстой, *Славянская географическая терминология*, Москва 1969, 110—114.

³⁶ Sławski SEJP V 81.

³⁷ Толстой, op. cit. 114, Vasmer REW II 80.

³⁸ Na osnovu primera „Kad galija jurne na galiju / zakače se kljunom i lukotom“ (Joksim Nović Otočanin, *Moskovija, ratъ u Krimu*. . ., u Budimu 1863, 11) ne možemo biti sigurni da ovde *lukot* znači isto što i *lukoć*. Izgleda nam verovatnije da se tu radi o kakvoj vrsti kuke kojom su se u pomorskim bitkama posade lađa napadača služile da privuku i privežu za sebe lađu koju napadaju. Čak smo skloni da verujemo da se iza onog „kljunom“ ne krije pramac lađe, već neka vrsta

Ista reč sreće se i u nekim drugim izvorima dijalekatske ili specijalizovane leksike: *lukót* „budža sa kukom kojom ribari ubijaju veliku ribu“ (Svinica, rumunski Banat)³⁹ i *lúkot* „štap sa velikom udicom na kraju: Lukot — jedna udica samo velika, iskovana od gvožđa, na štapu...“ (Sremski Karlovci, Stari Slankamen), „... zakači ga spravom ‚lukot‘ (štap i na kraju velika udica i nastavlja se jaka ‚vrpca‘)“ (gornji Banat), *lukot* (Dubovac) i *lukut* (= *lukot*) (Banatska Palanka).⁴⁰

Iz navedenih citata jasno je da se ova reč nigde ne tumači pobliže, niti je dosad bilo pokušaja njenog etimologiziranja. Značenje „nešto savijeno, krivo“ koje leži u osnovi ovog naziva, kao i njegovi sinonimi *kuka*, *kljuka*⁴¹ dozvoljavaju da ga smatramo sh. kontinuantom psl. imenice **lǫkotъ* „nešto krivo, krivina, lučno savijen predmet“, čiji je jedini trag na slovenskom jugu, kako se dosada smatralo, bio bug. dij. denominal *лъкойя се* „izvijam se, krivim se, krivudam < *лъкойъ.⁴² Na ostatku slovenskog prostora ova reč je bogato posvedočena: csl. *лъкойъ* f. „kuka, krivina točka; petlja“, strus. *лукойъ* „petlja, točak, udica“, rus. *лукойъ* „grananje, račvanje; račva“, rus. dij. „račva, donja osnova ralice na koju se stavlja lemeš“, stpolj. *lǫkoć* „nešto krivo, krivina, nešto u obliku luka“, polj. dij. (Šlezija) „deo kolskog točka, šestina oboda točka [dakle, naplatak]“, stčeš. *lúkot*, *lukoti* m. i f. „naplatak“, češ. *loukot’* „naplatak“, češ. dij. (Moravska) *lukot’* znači i „drvo izvijeno u obliku luka“, slč. dij. *lúkot’* f. „naplatak“, dluž. *lukuš* m. (< *lukoš*) „priprata“ odnosno „lučna krivina na vratima ili prozoru“.⁴³ Praslovenska imenica izvedena je od prideva **lǫkъ* „savijen, kriv“ uz pomoć sufiksa *-otъ* tipičnog, između ostalog, za tvorbu deadjektivnih primarno apstraktnih, a sekundarno konkretizovanih imenica.⁴⁴ Iz navedene slovenske građe vidi se da je prvobitno opšte značenje psl. imenice **lǫkotъ* „nešto savijeno, krivo“ u csl. i strus. doživelo specijalizaciju u nekoliko različitih, konkretnih pojmova tj. predmeta „kuka, udica; petlja; točak, deo točka“, da bi se u savremenim jezicima očuvalo uglavnom samo po jedno od ovih značenja. U zapadnoslovenskim jezicima to je „naplatak“ (ta specijalizacija javlja se rano, još u stčeš.), na istoku preovlađuje „račva i sl.“, a u srpsko-hrvatskom „kuka za ribarenje“.⁴⁵

Razlika u rodu srpskohrvatske imenice u odnosu na praslovensku, muški rod prema ženskom, svakako je sekundarna (do nje je verovatno došlo zbog brkanja sufiksa **-tb* i **-tъ* koje je usledilo izjednačavanju odnosno gubljenju poluglasnika u sh. jeziku), a sličnu pojavu vidimo i u primerima iz češkog jezika i u ruskim govorima: *лукойъ* i *лукотъ -ія* i *-іи* m. i f. „zadnji deo sohe, drvena greda koja se račva pri dnu“, „brana, ustava“, *iorбайшая лукойъ* „podrugljivo o grbavom ili pogrbljenom čoveku“.⁴⁵

Za nas je značajna činjenica da je u praslovenskom pored **lǫkotъ* postojala gotovo istoznačna i etimološki identična imenica **lǫkota* čije kontinuate postoje

čaklje — cf. RSANU s.v. *kljun* 2. d. brojne primere za značenje „istureni, obično suženi, zašiljeni ili zavijeni deo raznih naprava, oružja, alatki i sl.“ ili s.v. *kljuna* primer: „U Crnoj Gori kuka znači čaklja ili kljuna“. Kako u instrumentalu „kljunom“ nije obeležen akcenat, ne možemo znati da li on pripada imenici muškog ili ženskog roda.

³⁹ Govor Sviničana, M. Tomić, SDZb XXX 167.

⁴⁰ Velimir Mihajlović, Gordana Vuković, *Srpskohrvatska leksika ribarstva*, Novi Sad 1977, 200.

⁴¹ V. Mihajlović, G. Vuković ibidem.

⁴² BER III 554 s.v. *лъкойя се*.

⁴³ Sławski SEJP V 86 s.v. *lǫkoć*.

⁴⁴ F. Sławski op. cit. i *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, SP II, 43—50.

⁴⁵ *Словарь русских народных говоров* XVII, Москва 1981, 191.

u nekim slovenskim jezicima: csl. *лѣкоѡа* „kuka“, strus. *лукоѡа* „petlja, kukica“, češ. *laukota* „zavoj, krivina“. ⁴⁶ Ovo bi značilo da je Skok u osnovi bio na pravom tragu, mada se nedovoljno precizno izrazio, kada je za pomenuti naziv iz broderske terminologije *lukoć* (sa varijantama *lukoća*, *lukoč*, *lukoča*, *lokoč*, *ljukoći* pl.) rekao da je „izvedenica. . . bez sumnje od *luk*“. ⁴⁷

Mi bismo sh. pokr. *lukoća* f. rekonstruisali kao **lqk-otja* pri čemu nije jasno kako je došlo do promene roda *lukoća* f. > *lukoć* m. Možda je razlog tome pretežna upotreba oblika množine *lukoće*, -i, pa je to krivo shvaćeno kao oblik muške imenice. Što se tiče fonetike, -č- je verovatno nastalo deetimologizacijom na terenu gde se ne razlikuju -č- i -ć-, a ne obrnuto, -ć- < -č- < lat. -uceus kako je Skok postavljao. Međutim, uzrok palatalizacije inicijalne likvide pred velarnim samoglasnikom u slučaju oblika *ljukoći* pl., ⁴⁸ za sada nam ostaje nejasan.

Kako *lukoć(a)* zasigurno nije mađarizam, ⁴⁹ a italijanska etimologija koja je snažno indikovana kulturno-istorijskim razlozima i geografskim faktorom, ne može se izvesti pošto u italijanskom nema reči, koliko smo mi mogli da utvrdimo, koja bi mogla da bude izvor pozajmljivanja, ovaj naziv bi, pored *glave* i *rebara*, bio jedan od retkih slovenskih u sh. terminologiji brodarstva, koja je na našem Primorju inače listom italijanskog porekla.

Tako ova dva termina, dosada nepoznati *lukot* i *lukoć(a)* čije precizno poreklo i mesto u sistemu slovenske etimologije nisu bili do kraja razjašnjeni, upotpunjuju areale nekih praslovenskih izoleksa na južnoslovenskom terenu pružajući tako koristan materijal ne samo za slavistiku, već i za kulturnu istoriju Slovena o čijem nekadašnjem jedinstvu indirektno svedoče.

Kraków — Beograd

СКРАЋЕНИЦЕ

ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков*, под ред. О. Н. Трубачева, Москва 1974.

Leskovac, Mitrović — B. Mitrović, *Rečnik leskovačkog govora*, (Biblioteka Narodnog muzeja u Leskovcu knj. 32) Leskovac 1984, 386 str.

Pirot, Živković — N. Živković, *Rečnik pirotskog govora*, (Kulturna baština knj. II, Muzej Ponišavlja), Pirot 1987, 188 str.

SDZb — *Srpski dijalektološki zbornik*, Beograd 1905 nn.

⁴⁶ J. Jungmann, *Slovník česko-německý*, I—V, Praha 1835—1839, navodimo prema Sławskom, SEJP V 87 s.v. *lqkotka* — kod Machecka ovog primera nema.

⁴⁷ Skok ER^{II} 314—315 s.v. *lokoč* donosi samo oblike *lukoč* i *lukoća*, a sve ostale, zasvedočene duž većeg dela naše obale, od Cavtata do Salija, nalazimo kod R. Vidovića, *Pomorski rječnik*, Split 1984, 262. Sławski (SEJP V 87) navodi samo primer *lukoća* prema Vrančiću.

⁴⁸ „ . . . u Nerečvana“, kako stoji kod B. Babića, *Mladi mornar ili put brodom iz Sinja u Trst*, Kraljevica 1875, 22 — navodimo prema Vidoviću.

⁴⁹ Ona nikako ne potiče od mađ. *lőcs* „levča i sl.“ kako to sugeriše RSANU povodeći se za RJAZU koji samo citira Vrančića. Protiv mađarskog porekla govori i geografija, a ne treba zanemariti ni činjenicu da ove reči nema u monografiji L. Hadrovicsa *Ungarische Elemente im Serbo-kroatischen*, Budapest 1985, koja je ne samo iscrpna već i veoma pouzdana u primerima koje donosi

Вйеслав Борьш и Ясна Влаич-Пойович

ИЗ РЕЛИКТНОЙ ЛЕКСИКИ ПРАСЛАВЯНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В СЕРБСКОХОРВАТСКИХ ДИАЛЕКТАХ (III)

Резюме

Статья содержит в себе еще шесть приложений о праславянских лексемах, реликты которых сохранены в сербскохорватских диалектах.

11) Штокав. *куйаши* „крыть, скрывать“ (Тупижница Сокобаниа, Ниш, Пирот и т.д.), а так же и формы с префиксами *са-* и *за-*: *скуйаши* (ст. серб. *с(в)куйаши* у Стефана Первоуенчанного) „скрыть, убрать; покрыть, завернуть“, *закуйаши* „то же самое“ и форма с деминутивным суффиксом *-к-*: *куйкаши*, *укуйкаши* (Лесковац, Вранье) „хорошо умотать, завернуть, укутать“ выводятся из праслав. *koṭati* (или **kutati*) „закутывать, завертывать“ (> „крыть, скрывать“).

12) Штокав. *склѣям* (*се*) „прижимать(ся), прилегать“ (Пирот, Лужница с формами с префиксом *раз-*: *разклѣям* „расставлять, открывать“ и с деминутивным суффиксом *-к-*: *куйкаши се* „драться, бить друг друга“ в славянских языках имеет численные эквиваленты, ведущие происхождение из праслав. **kṷtati* (**kṷltati*, значение которого реконструировано как „качать, колыхать (в связи с праслав. **koltati* > сербскохорв. *клашѣиш*). Однако сербскохорватский материал, т.е. значения „прижиматься; бить, ударять“, когда их приводят с континуантами прасл. **kṷltunъ* „запутанный клубок нитей, плотный ком волос, болезнь *Placa polonica*“ допускают и новое толкование прасл. **kṷltati* как интенсивного глагола с формантом **-taje*: **-tje*, которым иначе расширен несохранный праславянский глагол, который был произведен из основы **kūl-* (=lit. *kūlti* „бить, ударять“).

13) Штокав. *калчѣи се* „запутаться“ и от него произведенные *окалчѣи се* „сцепиться в борьбе; распутаться“, *ошкэлчѣиш* и *раскэлчѣиш* (все примеры взяты из Свиницы, румынский Банат) вместе со старосербским *сѣ-кльчѣиш*, *-кльнѣ*, „grisape (о волосах)“ являются единственными сербскохорватскими конститuantами прасл. **klěčiti* (*se*) „превращать в локоны, разбивать в куски, запутывать, заплетать“.

14) Штокав. **lad* „ряд, строй“ (у галипольских сербов), которое сохранилось только в выражениях как *Није на својом ладу* „помешанный, слабоумный“ правильно привел в связь с прасл. **ladъ* „согласованное отношение между вещами, строй, слаженность, соглашение“ еще П. Ивич, но авторы здесь полемизируют с производством сербскохорватского прилагательного *ладак* „нежный, легкий“, ненадежного гапакса в РСАНУ (Словарь Серб. акад. наук и иск.), из прасл. **ladьkъ* „мягкий, легкий“.

15) Штокав. *лѣи* „сорт пружины, часть капкана для ловли зверей (Черногория) ведет происхождение из прасл. **logъ* „что-нибудь свернутое, искривленное; лук, полукруг, полукружная извилина“, первобытное значение которого сохранено лишь в польск. диал. (кашубский) *leg*, *-gu* „искривленная часть оглобли плуга“, *na legu* „искривленно“, в то время как в литературных языках, сербском и польском, а и в других славянских языках, известны лишь топографические апеллятивы со значением „болото, грязь; луг; лес“, которые ведут происхождение из прасл. **logъ*.

16) Штокав. *лѣкоиш* „рыболовный инструмент, рукоятка с крюком из ковкого железа“ (Вуковар, Срем, Бачка, Банат) не является лишь единственным подтверждением континуанта прасл. **lqkote* „что-нибудь кривое, кривизна, дугообразно согнутый предмет“, а и примером еще одной специализации основного значения, отличного от тех, которые известны остальным славянским языкам: церк. слав. *лѣкоиш* „крючок; кривизна колеса; петля“, русск. *лѣкоиш* „развиллина“, чешск. и слов. *lĕkot'* „часть колеса, в которую ставятся спицы“, нижнелужицк. *lukuš* „передняя часть церкви“ и т.д. Рассматривается и серб. хорв. областное *лѣкош(a)* „искривленное дерево, которым укрепляются ребра и дно корабля“ (Далмация), что является реконструкцией из прасл. **lqkotja* и этим, с новым материалом, уточняются и дополняются данные у Скока.